УДК [304.4:130.2](470+571) *О. В. КРАВЧЕНКО*

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ КУЛЬТУРНОЇ ПОЛІТИКИ В РОСІЙСЬКІЙ КУЛЬТУРОЛОГІЇ

Розглядаються основні методологічні підходи до культурної політики в сучасному російському теоретичному дискурсі.

Ключові слова: *культура, політика, культурна політика, модернізація, культурологія.*

Рассматриваются основные методологические подходы к культурной политике в современном российском теоретическом дискурсе.

Ключевые слова: *культура, политика, культурная политика, модернизация, культурология.*

The basic methodological approaches to cultural policy in contemporary Russian theoretical discourse.

Key words: *culture, politics, cultural policy, modernization, culturology.*

Переосмислення політичного потенціалу культури в пострадянських країнах в останні десятиліття стимульовано необхідністю визначення цивілізаційних перспектив новоутворених держав. Концепт «культурна політика», з одного боку, став предметом теоретичних дискусій науковців, зокрема тих, котрі прагнуть модернізувати вітчизняну соціогуманітарну сферу відповідно до нових політичних та економічних умов її існування. З іншого боку, поняття «культурна політика» тлумачиться в державному менеджменті в його звичному сенсі: як забезпечення діяльності закладів культури, що утворюють певну сферу суспільної діяльності. На думку російської дослідниці Г. Карпової, це не тільки різні поняттєві, а й різні предметні області: якщо на рівні теоретичних узагальнень формулюються нові стратегії, то на рівні управління визначаються ресурси для їх реалізації [13, с. 18].

У цьому дослідженні предметом розгляду є лише ті ідеї, які дозволяють виявити специфіку сучасної парадигми російської культурної політики. Необхідність у такій розвідці пов'язана з тим, що російська наука є не тільки найдоступнішим для українських науковців інтелектуальним ресурсом, а й залишається методологічно значимим, а подекуди й визначальним чинником у вирішенні концептуальних проблем соціогуманітарних наук. Посилання на праці й ідеї російських теоретиків є звичними у вітчизняному науковому дискурсі культурної політики [7, 8, 10, 12, 14, 16].

Попри відмінності в соціально-політичних процесах в обох державах, таку ситуацію можна пояснити нагальністю для всіх пострадянських країн позбавити культурну політику тих асоціацій, які сформувалися у зв'язку з особливостями її реалізації в колишньому СРСР. Проте популярна наприкінці 80- початку 90-х рр. XX ст. ідея «деідеологізації культури», яка базувалася на твердженні про автономність

культури та політики, не потребувала відмови від сталих підходів до їх розуміння та не зачіпала принципів адміністрування в «галузі культури», які сформувалися за радянських часів.

Культура розглядалася як предмет суспільної діяльності, цінність якого розкривається в перспективі «підвищення» духовного рівня населення. Отже, зважаючи на те, що культурна діяльність держави осмислювалася здебільшого як перспективна програма, проблема пострадянської атрибуції культурної політики полягала в «перекладі» ідеологічного її підтексту на «мову» прагматики поточної політики. В процесі пошуку альтернатив радянській ідеології як підґрунтя культурно-політичної діяльності все більше затребувані такі категорії: «культурні індустрії», «креативні виробництва», «культурний продукт», «культурний капітал», «культурні блага», «культурні послуги» та ін.

Пошукам шляхів модернізації культурної (національно-культурної, етнокультурної, соціокультурної тощо) діяльності держави присвячено більшість досліджень на тему культурної політики, що впродовж останніх двох десятиліть вийшли друком у країнах СНД. У контексті російської політичної дійсності, де ідея модернізації виявилася доволі контраверсійною, культурна політика також усвідомлюється в різних контекстах, що передбачають специфічні уявлення про її сутність, структуру та функції. До того ж спектр ідеологічних позицій авторів є доволі широким: від прихильників консервативно-охоронної стратегії до послідовних теоретиків культурного плюралізму та лібералізму. Об'єднуючими їх позиції є, по-перше, ставлення до культури як надважливішої складової політичної практики Росії; по-друге, усвідомлення провідної ролі держави в регулюванні культурного життя суспільства.

Упродовж минулого двадцятиріччя саме російське академічне й експерте середовище стало генератором продуктивних підходів до усвідомлення значимості культури як фундаментального політичного чинника суспільних процесів. Цьому сприяла не лише трансформація проблематики наукових досліджень декількох, здебільшого московських наукових центрів, а й реалізація глобального проекту, а саме: формування нової наукової галузі — «культурології». Розробка наукових моделей культурної політики пов'язана, насамперед, з діяльністю фахівців провідних академічних наукових центрів. Крім того, впродовж двох минулих десятиліть сформувалася мережа недержавних аналітичних та консультативних центрів, своєрідних «інтелектуальних фабрик», які й виробляють нові змісти звичних формул культурно-політичної практики. Серед таких можна назвати: Інститут культурної політики, Школу культурної політики, Російський фонд фундаментальних досліджень, Центр синергійної антропології та ін. До того ж, в останні двадцять років у Росії виникли регіональні

наукові центри, консультативні ради й інші осередки формування культурної політики на місцях.

Новий зміст поняття «культурна політика» був заявлений в «Основах Законодавства Російської Федерації про культуру» (жовтень 1992 р.) Зокрема, у третій статті закону вказується: «Державна культурна політика — це політика держави в галузі культурного розвитку — сукупність принципів і норм, якими керується держава у своїй діяльності щодо збереження, розвитку та поширення культури, а також сама діяльність держави в галузі культури» [15]. Це визначення є майже калькою міжнародних документів ЮНЕСКО, але цілком відповідає традиціям «одержавлення» культури в Росії. Загалом, термінологія міжнародних документів щодо культурної політики впродовж 90-х рр. XX ст. витіснила радянські ідеологічні архаїзми в російському публічному дискурсі. Однак сприйняття досвіду інших країн у розробці й упровадженні культурної політики виявило строкату панораму позицій, зумовлених багатьма чинниками: ступенем причетності авторів до адміністрування або реального політичного процесу, ідеологічними переконаннями, належністю до певної наукової школи, сферою дослідницьких інтересів тощо. На регіональному рівні й у сфері практичної культурної діяльності здебільшого здійснювалися спроби пристосування до російських реалій уже існуючих формул та концепцій.

На рівні академічної спільноти та експертного співтовариства, зокрема в провідних наукових центрах країни, відбувалася складніша рефлексія сучасних ідей щодо культурної політики, яка стала приводом для визначення перспектив розвитку власних теоретичних традицій. Зважаючи на проблематику досліджень культурної політики в Росії можна умовно виділити декілька методологічних напрямів: по-перше, пошук шляхів вирішення широкого спектра сучасних культурних проблем російського суспільства (зокрема, з наголосом на етнонаціональні та регіональні їх аспекти, а також питання модернізації управління та функціонування сфери культури, її окремих складових); по-друге, оновлення самої методології теоретичного моделювання культурної політики (з наголосом на культурній самобутності, політичній особливості та ментальній специфіці російського суспільства).

Серед численних варіантів формулювання культурної політики експертами та науковцями Росії можна виділити декілька концептуальних підходів, які претендують на переосмислення її змісту відповідно до тих змін, що відбуваються на рівні теорії культури та у сфері практичної діяльності. Основною парадигмою пошуку визначення змісту культурної політики є теоретична проекція змісту політичної діяльності на соціальну організацію, яку запропонував свого часу М. Вебер. Ідеться про ідею підтримки суспільного «порядку» через формування системи домінування та залежності в суспільстві. Як

вважає О. Астаф'єва, на початку нового століття «норми порядку» і «норми хаосу» в суспільстві сягнули своєї критичної позначки, а динаміка та якість соціального й культурного відтворення не гарантували національної безпеки Росії [1]. Оперуючи поняттям культурна «система», дослідниця актуалізує ситуацію «перехідності» культури, у зв'язку з якою постає проблема співвідношення культурних систем: тієї, що є наявною, і тієї, яка формується. «Проблеми культурної політики — це проблеми державного та суспільного статусу культури», — вважає дослідниця [2]. Астаф'єва відзначає, що оцінка культурної політики формується водночас у декількох змістових спектрах: уявленнях про самоцінність культури, значення культури в становленні людини, роль та функцію культури в суспільстві, можливості культури, як чинника соціальних перетворень. Сама дослідниця схиляється до максимально широкого тлумачення культури як способу існування та форми людського буття, тобто як макросистеми, різні аспекти якої визначаються поняттями «образ життя», «світогляд», ціннісна система», «картина світу», «традиція». У цьому разі культурна політика може бути розтлумачена як управлінська діяльність, що спрямована на вирішення проблеми соціальних та культурних трансформацій. Центральною проблемою культурної політики дослідниця вважає поєднання процесів саморозвитку антропосоціокультурної системи в умовах соціальної нестабільності й оновленням управлінської парадигми. Намагаючись подолати обмеження існуючих методологічних підходів до визначення сутності впливу держави на культурні процеси, представлені зокрема так званим «відомчим» або «галузевим підходом», вона пропонує вважати основним критерієм ефективності культурної політики досягнення ефекту синергійності. Метою культурної політики, згідно з цим підходом, є підтримка цілісності соціокультурного простору через узгодження ціннісно-смислових цілей та конкретних практичних завдань. Моделювання нового виміру культурної політики передбачає узгодження можливостей її суб'єктів, серед яких найвпливовішим є держава.

На думку Л. Вострякова, державна політика має розглядатися «... як політичний процес управлінського впливу держави на основні сфери суспільства, безпосередньо пов'язаний зі здійсненням публічної влади (як у рамках розробки стратегії і тактики управлінського впливу на різні сфери та компоненти суспільства, так і практичного регулюючого впливу на них різноманітних інститутів та органів держави)» [4, с. 18]. Дослідник основується на тому, що система державного управління є цілісною сукупністю субстанціональних, інституціональних та суб'єктних компонентів державної політики (влада, інститути, суб'єкти). З методологічної точки зору, пропонується розрізняти три рівні державної культурної політики: ідеолого-концептуальний (основні положення, що розкривають цінності й ідеали суспільства і держави), політичний (конкретні настанови і вимоги

політичної еліти) і реалізаційний (ступінь освоєння і втілення цілей та принципів певної ідеології) [4, с. 19].

З точки зору В. Жидкова та К. Соколова, культурна політика є специфічним видом діяльності з регулювання культурного життя, що зводиться до впливу на особистість з метою формування її «картини світу» [9]. Науковці пропонують розглядати культурне життя суспільства як «боротьбу інтересів» різних суб'єктів, серед яких виділяються різні групи населення (носії різних субкультур), творці культурних цінностей, громадські інститути, що опікуються їхнім збереженням і розповсюдженням, а також держави. Найістотнішу роль у цьому відіграє розподіл різних ресурсів — фінансових, матеріальних, кадрових та інформаційних. Відповідно до такого визначення культурної політики, найвпливовішим її суб'єктом виявляється держава, яка має найбільші ресурси та можливості впливу на культурне життя завдяки виробленню й транслюванню державної ідеології за допомогою науки, освіти, мистецтва, релігії, засобів масової інформації тощо. Загалом такий підхід є співвідносним з неомарксистськими концепціями політичної боротьби в сучасному суспільстві і претендує на методологічне оновлення пострадянської соціогуманітарної методології.

Принципово погоджуючись з такою позицією та акцентуючи увагу на концепції політичного управління в культурній сфері, інший російський дослідник А. Балакшин вважає, що культурна політика — це основана на суспільній злагоді система уявлень про належний стан культурного життя, створення можливостей для реалізації власних законів культурного розвитку відповідно до певних критеріїв ресурсних можливостей суспільства на кожному його історичному етапі [3, с. 375]. Отже, дослідник розглядає її як спосіб реалізації ідей, які б відповідали прийнятим у суспільстві уявленням про культурний порядок. Проте він вважає можливим усвідомлення культурної політики і в широкому контексті глобальних процесів, і у вузькому — на індивідуальному рівні. Місце та способи реалізації культурної політики визначаються дослідником у залежності від змісту культури. Якщо культура на мегарівні є універсальним явищем, яке є зіставним з природою, то й культурна політика реалізується в глобалізаційних процесах. На макрорівні, де культура представлена в етнічних формах, культурна політика функціонально пов'язана з економічною та політичною сферами і спрямована на врегулювання соціокультурних процесів. На індивідуальному рівні культурна політика має забезпечити самореалізацію людини в певних соціальних умовах.

Прихильниками широкого підходу до культурної політики але з інших теоретичних позицій, є представники методологічного напряму російської філософії. Зокрема О. Генісаретський, говорячи про культурну політику не стільки як про реальну, скільки як про можливу діяльність, вважає, що «...значущим внеском культурної

політики в поточний культурний процес стала нова його проблематизація, тобто ті проектні сенсо- та цілепокладання, ті концептуальні інновації, які суттєво розширили бачення культурного простору, як поля, відкритого для ціннісно-усвідомленої, інтелектуально артикульованої та культурно-екологічно адекватної дії [5]. Інший представник цієї ж теоретичної школи С. Зуєв вважає необхідним розрізняти сутність культурної політики та її інструментальну реалізацію («культуровикористання»). На його думку, культурна політика — «...це введення іншої логіки, своєрідного коефіцієнту, здатного коригувати економіко-політичну тактику. Культурна політика — це певний фокус погляду, який має впливати на існуючі економічні та політичні практики» [11, с. 9]. Тобто однією з найважливіших функцій культурної політики є конвертація економічного зростання в якість життя, забезпечення конкурентних переваг певних територій через зміни способу життя їх населення, стимулювання зростання та підвищення якості культурного капіталу. За кінцевою метою культурна політика має сприяти встановленню та підтримці певних ідентичностей. Отже, це своєрідний вимір будь-яких соціальних процесів, який дозволяє ввести їх у певний ціннісний формат. Як вважає С. Градіовський, «Культурна політика жодним чином не стосується бюджетного рядка, що формується за залишковим принципом, або питання про обсяги державної підтримки діячів та об'єктів культури. Вона є радше здатністю породжувати трансцендентні смисли, позанаціональні цінності й універсальні мегапроекти» [6].

Найпослідовніше теоретичні підвалини цього підходу сформулював засновник «Школи культурної політики» П. Щедровицький, котрий запропонував розглядати культуру як метасистему, в якій конституюються соціальні відносини та виникають різні форми організації діяльності. Тобто культура як сутність людини реалізується в соціальних відносинах, а відтак політичні й економічні процеси можна вважати похідними від культурних настанов та принципів існування. Виробництво в будь-яких його формах визначається форматом культурних норм та ступенем їх усвідомлення. Нерівність людей між собою за типами раціональності та культурними орієнтаціями є значно різноманітнішою та глибшою ніж класові, економічні чи політичні нерівності. Отже, культурна політика має розглядатися як специфічна сфера «миследіяльності». «Будучи особливою культурною універсалією, «політика» як тип мислення та діяльності виникає в усіх тих ситуаціях, де ми маємо справу з декількома агентами дії, які рівною мірою претендують на досягнення власних цілей і реалізацію власних програм, що зачіпають інтереси, цілі й програми інших агентів» [18, с. 32].

Цілком правомірним за таких обставин є запропоноване російським культурологом О. Флієром розрізнення власне культурної політики і управління сферою культури. Очевидно, що цими поняттями

позначаються хоча і близькі, але несхожі сенси та сфери діяльності. У першому разі ідеться про «...сукупність науково обґрунтованих поглядів та заходів зі всебічної соціокультурної модернізації суспільства та структурних реформ по всій системі культуровиробничих інститутів, як систему нових принципів пропорціювання державної та суспільної складових у соціальному та культурному житті... як свідоме корегування загального змісту вітчизняної культури» [17, с. 14]. Управління ж сферою культури є комплексом оперативних дій з вирішення поточних проблем інститутів, які забезпечують виробництво актуальних культурних форм.

Таким чином, у сучасному російському науковому середовищі концепт «культурна політика» набув системної та фундаментальної реінтепретації відповідно до культурних та політичних реалій кінця XX — початку XXI ст. Загалом напрями пошуку нових змістів були задані визнанням безумовної значимості культури в легітимації держави в Росії, а також пошуком сучасного контексту ідеї особливості російського цивілізаційного розвитку. В змістовному аспекті йдеться про моделювання парадигми внутрішньо неконфліктного і водночас відповідного викликам сучасності культурного простору країни. В концептуальному сенсі актуалізується проблема визначення культури як складової суспільної практики та способів впливу на неї. Так, предметом уваги стали культурологічні аспекти теорії управління та економічної діяльності, ролі держави в регулюванні культурного життя та культурної самоорганізації.

У теоретичному контексті цікавою є конкуренція декількох ідей, які реалізують різні наукові школи та відображають спектр можливих тлумачень культурної політики в межах тих методологічних підходів до культури, що сформувалися та набули поширення в пізньорадянській теорії культури. Домінуючими можна вважати діяльнісну й аксіологічну парадигми, які відображають провідну традицію філософського осмислення культури в Росії. Водночас, помітним є рух до міждисциплінарності та залучення інструментарію сучасної зарубіжної антропології, соціології, політології. Провідну роль у формуванні сучасної теорії культури в Росії відіграє культурологічна парадигма, яка потребує не лише переосмислення самої структури та принципів формування знань про культуру, а й адекватної оцінки їх соціальної значимості та органічних способів реалізації.

Загалом спектр позицій щодо культурної політики в Росії мотивований пошуком компромісних формул, які б дозволили подолати суперечливість двох підходів: інституціонального, або так званого «відомчого», в якому культура представлена як система спеціалізованих видів діяльності, результативність яких можна оцінити в категоріях прагматики; а також «антропологічного», згідно з яким культура є основою способу життя та нормоутворюючим елементом. Якщо на рівні безпосереднього управління галуззю культури

найзатребуванішими виявилися ідеї економізації суспільної культурної практики, то на теоретичному рівні найбільше обговорюються проблеми «культурологізації» політики.

Отже, дещо спрощуючи позиції обох підходів, можна розрізняти, по-перше, дискурси культурної політики як практики культурного планування та програмування (звичних для державного управління з радянських часів). По-друге, як пошук «...політичних передумов інституціоналізації культурно-політичної активності» [5]. Вочевидь, що основна дилема культурної політики в Росії полягає у виборі між культурною прагматикою (з наголосом на технології) та культурним конструюванням (з наголосом на ціннісно-смислових основах політики). Увага до управлінських (економічних, організаційних) проблем культури в поточній політичній практиці опосередковано свідчить про ігнорування культурного чинника в концептуалізації проблеми суспільної модернізації, що створює передумови для продовження пошуку шляхів усвідомлення культурної політики з наголосом саме на культурній її складовій.

Список літератури

1. Астафьева О. Концептуальные основания культурной политики: от теории к практике / О. Астафьева. — [Электрон. ресурс]. — Режим доступа: http://spkurdyumov.narod.ru /Astaphyeva2.htm — Заглавие с экрана.
2. Астафьева О. Культурная политика: теоретическое понятие и управленческая деятельность (Лекции 1-3) / О. Астафьева // Культурологический жур-нал. — 2010. — № 2. — [Электрон. ресурс]. — Режим доступа: http://www.cr-journal. ru /rus/.— Заглавие с экрана.
3. Балакшин А. С. Сущность и содержание понятия «культурная политика»/ А. С. Балакшин // Вестник Нижегородского государственного университета им. Лобачевского. — 2004. — №1(3). — С. 374–379.
4. Востряков Л. Е. Государственная культурная политика современной России: региональное измерение: Автореф. дис... д-ра полит. наук. / Л. Е. Востряков; МГУ им. М. В. Ломоносова. — М., 2007. — 47 с.
5. Генисаретский О. И. Культурная политика: не сегодня, скорее, завтра / О. И. Генисаретский // Российское экспертное обозрение. — 2007. — № 6 (23). — С. 42–44.
6. Градиовский С. О культурной политике / С. Градиовский. — [Электр. ресурс]. — Режим доступа: http://www.archipelag.ru/geoculture/cultural_ policy/ cultural_ policy/misfortune/ — Заглавие с экрана.
7. Гриценко О. А. Культурна політика: концепції й досвід : навч. посібник / О. А. Гриценко. — К. : ІДУС, 1994. — 60 с.
8. Дрожжина С. В. Культурна політика сучасної полікультурної України: соціально-філософський та правовий аспекти : монографія / С. В. Дрожжина. — Донецьк : ДонДУЕТ, 2005. — 196 с.
9. Жидков В. С. Культурная политика России: теория и история: учебное пособие для вузов / В. С. Жидков, К. Б. Соколов. — М., 2001. — 592 с.
10. Задихайло О. А. Організація управління культурою в Україні (адміністративно-правовий аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / О. А. Задихайло ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. — Х., 2006. — 19 с.

11. Зуев С. Отечественная культурная политика в поисках идентичности / Сергей Зуев // Российское экспертное обозрение. — 2007.— № 6. — 2007. — С. 9–11.
12. Карлова В. В. Державна політика в сфері культури: сутність та особливості реалізації в сучасних умовах : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.01 / В. В. Карлова. — К., 2003. — 16 с.
13. Карпова Г. Г. Государственное управление и общественные приоритеты в сфере культурной политики России / Г. Г. Карпова // Журнал исследований социальной политики. — 2009. — Т. 7. — № 1. — С. 7–20.
14. Кравченко О. В. Культурологічна експлікація культурної політики / О. В. Кравченко // Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури : зб. наук. праць. — К. : Міленіум, 2011. — Вип. XXVI. — С. 160–169.
15. Основы законодательства Российской Федерации о культуре [Электронный ресурс] : закон Российской Федерации от 9 окт. 1992 г. № 3612-1 — [Электрон. ресурс]. — Режим доступа: http://ru.wikisource.org/wik– Заглавие с экрана.
16. Фесенко Н. С. Державне регулювання розвитку культури на регіональному рівні : автореф. дис. ... канд. наук з держ упр. : 25.00.02 / Н. С. Фесенко ; Харк. регіон. ін-т. держ. упр. Нац. акад. держ. управл. при Президентові України, 2006. — 19 с.
17. Флиер А. О новой культурной политике России / А. О. Флиер // Общест. науки и современность. — № 5. — 1994. — С. 14–25.
18. Щедровицкий П. Культурная политика: предпосылки перемен / Петр Щедровицкий // Российск. эксп. обозр. 2006. № 3. — С. 31–33.

Надійшла до редколегії 09.09.2013 р.